

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER İÇİN SANAYİLEŞME POLİTİKALARI

Doç. Dr. Erol MANİSALI.

1. Genel Açıklamalar ve Karşılaştırmalar :

Sanayileşme politikaları başlığı altında inceleyeceğimiz konu sudur; Az-gelişmiş ekonomiler nasıl bir sanayileşme stratejisini benimsemelidirler? İmalât sanayiinin alt dalları itibariyle öncelikler ne şekilde tespit edilmelidir? Politikaların tespitinde ele alınacak ölçüler nelerdir? Bu soruların cevaplarını araştırmak gelişme ekonomisinin ve politikasının temel görevlerinden birisidir.

Sadece sanayileşmeyi hedef almak meseleye yeterli bir açıklık getirememektedir. Nasıl bir sanayileşme politikasının veya stratejisinin benimseneceği sorununun da açıklığa kavuşturulması gerekir. Nasıl bir sanayileşme biçimi veya politikası derken neyi kastediyoruz, önce bunu belirtelim.

Bilindiği gibi sanayi kesimi başlıca iki bölümden meydana gelir; sosyal sabit sermaye yatırımları ve doğrudan verimli yatırımlar. Liman, yol, baraj gibi tesislere sosyal sabit sermaye yatırımları diyoruz. Bu kesimler, doğrudan doğruya üretimde bulunmayan, ancak dolaylı bir şekilde üretime destek olan üretken araçlardır. Doğrudan üretimi ise, sosyal sabit sermayenin sağladığı olanaklardan da istifade ederek üretimde bulunan sanayi dalları yapar. Makine imalat, dokuma, otomotiv, demir-çelik sanayi dalları gibi. Sanayide diğer bir ayırım da "milat sanayii", "madenler" ve "enerji" şeklindedir. Ortaya çıkar. Madenler ,esas itibariyle maden çıkarımı ile ilgilidir. Çıkarılan demir, bakır, alüminyum cevheri ham petrol vs. bunlar arasında belirtilebilir. Ancak çıkarılan madenin işlenmesi imalat sanayiine dahildir. Çıkarılan demir cevherini işleyen, bir demir

çelik fabrikası veya ham petrolü işleyen petro-kimya tesisi artık imalat sanayii içinde yer alır. Bunun gibi demir-çelik ürünlerini kullanarak üretimde bulunan otomotiv veya makine imalat sanayii de yine imalat sanayiine dahildir. Ayrıca dokuma, gıda, şişe-cam, cıran ürünleri gibi bütün sanayi dallarını da bu grup içinde ele alıyoruz. Demek ki, işlenmemiş, sadece çıkarma işlemi yapılmış madenler dışında, ekonomi içinde üretilen bütün mallar imalat sanayiine katılıyor. Gemiden kumaşa, uçaktan konserve sanayiine kadar bütün üretim alanları imalat sanayiini meydana getirmektedir.

Kömür, petrol, su kuvveti, doğal gaz ve nükleer santrallardan elde edilen elektrik, havagazı, L.P.G. enerji sektörünün ürettiği kuvvetleri meydana getirirler. Sanayi için bugün önemli olanı elektrik haline dönüştürülmüş olan enerjidir.

Bir ekonomide sanayi kesimini meydana getiren imalat sanayii, madenler ve enerji içinde en yüksek üretim payına imalat sanayii sahiptir. Özel durumlar dışında imalat sanayii, toplam sanayii kesiminin % 90 dolayında bir kısmını meydana getirir. Bir örnek olarak Türkiye'nin 1972 yılında sınırlı üretiminin birleşimini gösterebiliriz¹.

Madencilik % 3.7

İmalat sanayii % 93.1

Enerji % 3.2

Ham petrol ihracatçısı veya belirli madenler üzerinde çok büyük rezervlere sahip ekonomiler istisna edilir ise ekonomilerde sanayi kesiminin çok büyük bir kısmını imalat sanayii oluşturur. Bu durumda imalat sanayii, ekonomik gelişme (sanayileşme) süreci içinde temel sektördür. Bununla birlikte imalat sanayiinin ihtiyacı olan ana girdiyi veren enerji sektörünün de, tamamlayıcı bir dal olarak önemini gözden uzak tutmamak gerekir.

Buraya kadar bir ekonominin sanayi kesiminin alt sektörleri ile ilgili olarak yaptığımız kısa açıklamanın amacı şudur; sanayileşme politikaları, esas olarak imalat sanayiinin yapısını tayin eden

1) Kaynak : D.P.T.

politikaları içine almaktadır. Gelişme yolundaki bir az-gelişmiş ekonomide acaba imalat sanayinin yapısı ne yönde geliştirilmelidir sorusu politikanın tayininde büyük önem taşır. Bu bakımdan imalat sanayiinin alt kesimlerine de kısaca değinmekte yarar görüyoruz.

İmalat sanayii başlıca üç alt kesimden meydana gelir;

İmalat Sanayii

- Tüketim malları sanayii
- Ara-malları sanayii
- Yatırım malları sanayii

Tüketim malları sanayii elektrikli ev eşyaları, dokuma, gıda v.s. gibi akla gelebilecek her türlü tüketim malını imal eden sanayi dalları meydana getirir. Bu malları, nihaî tüketim için kullanırlar ve yeni bir mal üretme güçleri yoktur. Ara-mallarıma gelince; Demir-çelik, kimya, çimento gibi ancak "girdi" olarak kullanıldıkları üretim ve tüketim malları içinde yer alan mallardır. Yatırım malları ise yaratmış olduğu mal ve hizmetler ile üretken yapıya sahiptirler; makine imalat sanayii, gemi yapım sanayii, tarım aletleri sanayii v.b. gibi sayılabilen diğer sanayi dallarıdır².

Ülkelerin gelişme seviyelerine ve diğer bazı koşullara göre, imalat sanayii içinde alt kesimler değişik oranlarda bulunurlar. Genellikle gelişmiş sanayi ülkelerinde tüketim mallarının payı düşük, buna karşılık yatırım mallarının payı yüksektir. Bir fikir vermek için, imalat sanayiinin birleşimini bazı ülkeler için gösterelim;

Üretim değerleri açısından imalat sanayiinin birleşimi

	A.E.T. - A.B.D. Ortalaması (1967)	Lâtin Amerika Ortalaması (1967)	Türkiye (1972)
Tüketim malları	% 20	% 39	% 46.6
Ara - malları	% 35	% 36	% 39.4
Yatırım malları	% 45	% 25	% 14
İmalât Sanayii			
Toplamı	%100	100	100

2) Bkz. H. B. Chenery, "Interindustry Economics", 1962.

Tablodan da görüldüğü gibi gelişmiş A.B.D. ve Avrupa Ekonomik Topluluğu ülkeleri ile yeni gelişmekte olan Türkiye ve Latin Amerika ülkeleri arasında en belirgin fark, yatırım malları sanayii ile tüketim malları sanayiinde görülmektedir. Gelişmiş sanayii ülkelerinde yatırım malları sanayiinin imalat sanayii içindeki payı yüksek, buna karşılık tüketim malı sanayiinin payı düşüktür. Az-gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde ise aksine bir durum söz konusudur. Bunun nedeni, bugün sanayide ileri derecede gelişmiş ekonomilerin sınaî üretimin her alanına yayılmış “yaygın” bir sınaî gelişmeye ulaşmış olmalarıdır. Özellikle yatırım malı sanayileri sürükleyici bir sektör olarak sınaî gelişmeye dinamizm sağlayan üretim alanlarıdır.

Buraya kadar bazı genel açıklamalar ve karşılaştırmalar yaparak, sanayileşme politikalarına ışık tutmaya çalıştık. Şimdi artık sanayileşme politikalarının incelenmesine geçebiliriz.

2. Politikalar :

Sanayileşme politikalarına başlarken de belirttiğimiz gibi, gelişmenin sanayileşme ile sağlanacağını önermek yeterli değildir. Az-gelişmiş bir ekonominin nasıl bir sanayileşme politikasının şu veya bu yönde olmasına etki eden bazı faktörler de vardır; ülkenin toplam G.S.M.H. ve nüfus olarak büyüklüğü, adam başına düşen millî gelir, doğal kaynakların durumunu, ülkenin teknolojik yönden içinde bulunduğu gerilik derecesi, finansman olanakları ve ekonominin ne derecede dinamik bir yapıya sahip olduğu gibi belli başlı faktörler, sanayileşme politikasını belirli dönemler için etkileyecektir.

Az-gelişmiş ekonomilerde sanayileşme politikasına dayanak olacak teorik esaslar başlıca iki grupta toplanırlar; birinci görüş, sanayileşmenin karşılaştırmalı üstünlüklere göre tayin edilmesini önerirken, ikinci görüş karşılaştırmalı üstünlüklere büyük ölçüde karşı çıkarak “yaygın bir sanayileşmeyi” önerir. Şimdi her iki sanayileşme politikasını (veya stratejisini) inceleyebiliriz.

2.1. Az-gelişmiş Ekonomileri Uluslararası Ekonomide Tamamlayıcı Nitelikte Kabul Eden Sanayileşme Politikası; İhtisaslaşma

Bu görüşün dayandığı esaslar, Klâsik ve Neo klasik iktisatçıların “karşılaştırmalı üstünlükler” veya “karşılaştırmalı maliyetler” teo-

risine oturtulmutur. Az-gelişmiş bir ekonomi sanayileşirken, içinde bulunduğu az-gelişmişlik koşulları bu ülkelerin uluslararası ekonomide ancak "tamamlayıcı" bir ekonomi olmasına elverişli. Bu bakımdan, "en azından kurulmaları tamamlandıktan sonra" uluslararası maliyetler ile çalışabilecek belirli sanayi dalları geliştirilmelidir. Bu görüşün dayandığı esasların neler olduğunu görelim;

a) Az-gelişmiş ekonomilerde sanayileşme politikasının "uluslararası" maliyetler göz önünde tutularak tayin edilmesi, bu ülkelerde "kaynak tasarrufu" sağlar. (X) malı uzun-dönem içinde uluslararası maliyetler düzeyine inebiliyor ise bu malı üreten endüstri kurulmalıdır. Aksi halde, (X) malının birim üretim maliyetinin uluslararası maliyetlerin uzun dönemde de, üzerinde bulunması, az-gelişmiş ekonomi açısından kaynak israfıdır. Daha ucuza uluslararası piyasadan satın alabileceği malı daha pahalıya üretmekle kaynak israfına yol açılır. Eğer (Y) sanayi ürünü uluslararası maliyet düzeyine düşürebiliyorsa (Y) malı satıp (X) malı ithal etmek, kaynakların "optimal dağılımı" açısından gereklidir. Böylelikle ekonominin, eldeki veri kaynakları ile en fazla "üretim düzeyine" ulaşması sağlanmış olur.

Burada maliyet tanımı, mikro düzeydeki maliyettir.

b) Ölçek sorunu az-gelişmiş ekonomi teknolojik, malî ve iç piyasa sınırlılığı nedeni ile yeni kurulacak olan endüstrilerde "optimal teknolojik ölçeğe" ulaşmada büyük zorluk çekerler. Bilindiği gibi "optimal ölçek" teknolojik olarak maliyetleri en düşük düzeye düşüren ölçektir. Örneğin, bir motor fabrikasının teknolojik optimum bakımından yılda en az 60-70 bin birimlik üretimde bulunması gerekir. Eğer fabrika yılda 10-20 bin üretim kapasitesi ile kurulur ise teknolojik optimum altında kalmış olur. Bu da hem birim maliyetini yükseltir hem kaliteyi düşürür. Bu bakımdan az-gelişmiş ekonomilerde kurulacak yeni endüstrilerin optimum ölçeğe yakın olmaları gerekir.

Az-gelişmiş ekonomilerde ihtisaslaşmaya yönelik sanayileşme politikasını öneren görüşün ana dayanak noktalarından birisi ölçek sorunu olmaktadır. Görüşe göre az-gelişmiş ekonomi yaygın bir sanayileşmeye gidip değişik üretim alanlarına yayılır ise birçok üretim alanında optimum teknolojik ölçeğin çok altında kalacağından

olumsuz sonuçlar doğacaktır. Bu bakımdan, uluslar arası maliyetlere ulaşabilmek için, ancak optimum ölçek dolaylarında gerçekleştirilebilecek sanayi dalları kurulmalı, diğerlerinden vaz geçilmelidir. Optimum teknolojik ölçek ise uluslararası maliyetler arasında bağlantının kurulması bakımından yapılan araştırmalar, belirli koşullar içinde, bu görüşü doğrulamaktadır³.

c) İç Piyasanın Sınırlılığı

Az-gelişmiş ekonomiler genellikle sınırlı bir iç piyasa ile karşı karşıya bulunmaktadır. Smaif ürün ihracat olanakları da bu ülkeler için zor olduğuna göre kurulacak yeni endüstri dallarının, iç piyasanın sınırlılığına göre ihtisaslaşmaya yönelik, belirli alanları kapsaması gerekir.

İç piyasanın genellikle küçük olması yaygın bir sanayileşme politikasının izlenmesini önlemektedir.

d) Dış Piyasalar ve İhtisaslaşma

Belirli endüstri alanlarında ihtisaslaşmaya gidildiği takdirde, ihtisaslaşan alanlar dış piyasalar için de üretimde bulunacaklardır. Bu durum, ihracat bakımından büyük çıkmazlar içinde bulunan az-gelişmiş ekonomilerin yararlıdır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi sınırlı iç piyasa, birçok alanda birden ihtisaslaşmaya gidilmesine engel olur. Belirli alanlarda optimal ölçek dolaylarında gerçekleştirilecek sanayi alanları dışa açılacaklar ve bu durum az-gelişmiş ekonominin sanayi ürünü ihracatına imkân verecektir⁴.

Az-gelişmiş ülke için sanayileşmede ihtisaslaşma politikasının benimsenmesi ile ekonomi uluslar-arası alanda tamamlayıcı bir ekonomi olarak yerini alacaktır. Özellikle bölgesel entegrasyon hareketlerinin gelişmekte olduğu günümüzde, böyle bir politikanın dış ticaret üzerindeki etkileri çok yönlü olacaktır.

e) Teknolojik Düzey ve Organizasyon

Az-gelişmiş ekonomilerin en önemli özelliklerinden birisi de teknoloji ve yönetimdeki geriliktir. İhtisaslaşmayı savunan görüş

-
- 3) F. Kahnert, P. Richards, E. Stoutzesdijk, P. Thomopoulos, "Economic Integration Among Developing Countries", O.E.C.D., 1969.
4) Murray D. Bryce, "Industrial Development", 1960, Tokyo.

bu etkeni bir dayanak noktası olarak almakta, söz konusu geriliğin ancak belirli sınıfların üretim alanlarında ihtisaslaşmaya olanak sağlayabildiğini ileri sürmektedir.

Örneğin, teknolojik ve yönetim bakımından geri durumda bulunan ekonominin ağır sanayiye yönelmesi uygun görülmemektedir.

f) Finansman Sorunu

Yatırımların finansmanı konusunda az-gelişmiş ekonomilerin içinde buldukları zorluklar, ihtisaslaşmayı savunan görüşün ele aldığı bir diğer noktadır; "Mademki finansman olanakları yetersizdir, o halde sanayileşme politikasında ihtisaslaşmaya yönelik belirli üretim alanlarının geliştirilmesine" önem verilmelidir. Yaygın sanayileşmeye karşı çıkan görüş, finansman zorluklarının ancak belirli sanayi alanlarında gelişmeye imkân verdiğini kabul eder.

g) Doğal Kaynaklar

Sanayileşmede ihtisaslaşmayı öneren politikanın ele aldığı diğer bir husus da doğal kaynaklardır. "Az-gelişmiş ekonomi doğal kaynakları doğrultusunda sanayileşmelidir" görüşü ihtisaslaşma politikası ile bağdaşmaktadır.

Ülkede belirli endüstriyel bitkilerin üretimi fiilî veya potansiyel olarak uygun durumda ise, bu endüstriyel bitkilerin işlenmesi alanında ihtisaslaşmaya gidilebilir. Örneğin pamuk, şeker pancarı, ormancılık, balıkçılık meyvacılık alanlarında gelişme var ve ileride gelişebilme durumu söz konusu ise dokuma şeker, orman ürünleri veya konserve sanayiinde ihtisaslaşmaya gidilmelidir. Böylelikle doğal kaynaklardan azami istifade sağlanarak belirli sınıfların alanlarda gelişme gerçekleştirilebilir.

Madencilik için de aynı şey söz konusudur; büyük petrol rezervlerine sahip ülkelerin petro kimya sanayiinde diğer madenlere sahip ülkelerin söz konusu madenler doğrultusunda bir sanayileşme politikası izlemeleri önerilmelidir.

h) Dünya Kaynak Dağılımı

Az-gelişmiş ekonomilerin sanayileşme politikalarında ihtisaslaşmaya yönelik bir tutum çimde bulunmaları, teorik olarak dünya kaynak dağılımını optimum götüren bir durum olarak da savunul-

maktadır. İhtisaslaşma dış ticaret politikası açısından görünümü ile ekonomiler-arası mal hareketlerini sınırlayan engellerin ortadan kaldırılması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bilindiği gibi Klâsiklerden beri serbest dış ticareti savunan görüş, mal hareketlerini engelleyen gümrük duvarlarının ve yasaklarının ortadan kaldırılması ile dünya kaynak dağılımının daha iyiye gideceğini ve bütün ülkeler açısından daha uygun koşulların ortaya çıkacağını öne sürmektedir.

Ne var ki, gelişme ekonomisinin az-gelişmiş ekonomilerin içinde bulunduğu özel koşulları göz önünde tutarak geliştirdiği görüş, istisnâî koşullar dışında yukarıdaki görüşle bağdaşmamaktadır⁵.

i) Statik Yapı

Az-gelişmiş ekonomiler genellikle ekonomik gelişme ile ilgili koşullar bakımından, "iç piyasa dinamiklerinden" yoksundurlar. Ekonomik, sosyal, kültürel ve politik koşullar bu ülkelerde ekonomik gelişmeyi sınırlayıcı etkenler olarak ortaya çıkmaktadır. Bütün bu olumsuz koşullar içinde, her alana yayılmış yaygın bir sanayileşme politikasının benimsenmesi olumsuz sonuçlar doğuracaktır. Ekonominin yapısına uyan "belirli sanayi dallarının geliştirilmesi daha gerçekçi olacaktır" diye ifade edebileceğimiz görüş, az-gelişmiş ülkelerin içinde buldukları genel koşullara dayanmaktadır.

Buraya kadar, sanayileşme politikasında belirli alanlarda ihtisaslaşmayı savunan görüşün dayandığı noktalara değindik. Şimdi ise, az-gelişmiş ekonomilerin sanayileşmesinde karşılaştırmalı üstünlüklere ve ihtisaslaşmaya karşı çıkan görüşü ele alacağız. Her iki görüş farklı esaslardan hareket etmektedirler. Şimdi inceleyeceğimiz ve "yaygın sanayileşme politikası" olarak tanımladığımız görüşün dayandığı noktalar, bir bakıma ihtisaslaşmayı savunan görüşün eleştirisi niteliğindedir.

Hemen belirtelim ki, biz her iki görüşü, yalın olarak açıklamaya çalışıyoruz. Bunun dışında, her iki görüşü de içeren birleştirici politikalar da söz konusudur.

5) J. Bhagwati, "The Pure Theory of International Trade", Survey of Economic Theory Vol. II, Growth and Development, N.Y. 1965.

2.2. Yaygın Sanayileşme Politikası

Karşılaştırmalı üstünlükler ve ihtisaslaşmayı savunan sanayileşme politikasına alması teşkil eden görüş “yaygın sanayileşme”dir. Yaygın sanayileşme ne demektir? Önce bu tanımı yapalım.

Yaygın sanayileşme, belirli endüstri alanlarında gelişme yerine, ekonomi içinde yaygın bir biçimde, birçok endüstri alanlarında birden gelişmeyi hedef alan stratejidir. Hemen belirtelim ki, yaygın sanayileşme politikası hiçbir zaman “bütün endüstriyel üretim alanlarına yayılmayı” hedef almaz. Ekonominin büyüklüğü ve potansiyeli oranında değişik endüstri alanlarında gelişmeyi ön görür. Diğer taraftan yaygın sanayileşme politikasını katı bir biçimde ele alarak, bütün az-gelişmiş ekonomiler için uygulamaya kalkmak yanlışır. Bazı az gelişmiş ekonomilerin içinde buldukları özel koşullar, söz konusu ekonomilerde yaygın sanayileşme politikasının uygulanmamasını gerektirebilir. Fakat, bu durum, yaygın sanayileşme politikasının gelişme ekonomisi içindeki yerini almasına engel değildir.

Yaygın sanayileşme politikası, ihtisaslaşmanın dayandığı esaslara iki ayrı yönden karşı çıkmaktadır.

- Sanayileşmenin tanımı açısından
- Ekonomik tahlil araçlarındaki yetersizlik açısından

Sanayileşmenin tanımı açısından aradaki fark şudur; yaygın sanayileşme stratejisi az-gelişmiş ekonominin sanayileşmesini (gelişmesini) bütün alanlarda bir atılım şeklinde görmektedir. Teknolojik gelişmenin sağlanmasından finansman olanaklarının arttırılması, endüstriler-arası yatay tamamlamadan dikey tamamlamaya kadar bir bütün olarak ele alınmakta, sanayileşmenin sadece bir iki sektörde sağlanacak gelişme ile gerçekleştirilemeyeceği öne sürülmektedir.

Ekonomik tahlil araçlarındaki yetersizlik açısından karşı çıkma ise şudur; yaygın sanayileşme stratejisi, ihtisaslaşma görüşünde bulunmayan bazı ekonomik tahliller getirmiştir. Son 30 yıl içinde gelişme teorisine esas teşkil eden bu tahliller karşılaştırmalı üstünlükler ve ihtisaslaşma görüşünü çürütecek yönde geliştirdi.

Az-gelişmiş ekonomilerde sanayileşmeyi yaygın biçimde önen politikaya koruma (himaye) politikasıyla birleşmektedir. İktisadi düşünce tarihinde F. List'ten beri yeri olan koruma politikası, gelişme ekonomisinin ortaya çıkardığı dinamik tahlil araçları ile günümüze kadar ulaştı. Ne var ki F. List döneminde sadece genel bir strateji olarak ortaya konan görüş, bugün çok daha ayrıntılı ekonomik tahliller ile doğrulanabilmektedir.

Yaygın sanayileşme politikasının kendi kendine yeterlilik (otarşı) politikası ile aynı şey olmadığı da belirtilmesi gerekir. Bugün dünyada A.B.D., Busya gibi ülkeler bile tam bir kendi kendine yeterlilik içinde değildirler. Örneğin, A.B.D. petrol, Rusya buğday ithal etmektedir. Bu bakımdan yaygın sanayileşme politikası ile otarşının karıştırılmaması gerektiğini belirtmekte yarar vardır. Yaygın sanayileşme politikasını, "sanayide ihtisaslaşma ve belirli sanayi dallarına sıkışıp kalmaya karşı çıkan" bir politika olarak ele almak gerekir. Bu politika karşılaştırmalı üstünlüklere veya maliyetlere karşı çıkmakla, uluslararası maliyetleri tamamen gözlerini kapayan bir tutum içinde değildir. Ancak belirli sınırlar içinde aşağıda açıklıyacağımız gibi uluslararası maliyetlerin gözönünde tutulmasını savunur.

Yaygın sanayileşme politikası diğer taraftan "ithalatı ikame edici" politika ile de bağdaşmaktadır⁶. İthalatı ikame edici sanayileşme politikası (import substitution), ithal edilen sanayi ürünlerinin hiç olmazsa bir kısmının ekonomi içinde üretilmesi demektir. Yaygın sanayileşme içinde değişik endüstriyel alanlara yayılma öngörüldüğüne göre, bu değişik üretim alanlarını o zamana kadar ithal edilmekte olan bazı endüstri mallarını da kapsamı normaldir. Bu durumda yaygın sanayileşme politikası ile ithalatı ikame edici politika birleşmektedir. Hatta iktisat literatüründe ihtisaslaşmaya alternatif olarak "ithal ikamesi politikası" deyimini kullanan pek çok iktisatçı vardır. Bunun yanında ithal ikamesi, dış ticaret politikası içinde de kullanılmaktadır.

Yaygın sanayileşme politikası, "dengeli gelişme teorisi" ile de bağdaşmaktadır. Bilindiği gibi dengeli gelişme teorisi, az-ge-

6) **Gerald M. Meier**, "Leading Issues in Economic Development", Oxford University Press, 1970.

leşmiş ekonominin kesimler arasındaki gelişmeyi “dengeli ve tamamlayıcı” olarak ele almakta idi. Yaygın sanayileşme politikası ise sanayi kesimi için bir denge getirmektedir. Özellikle yatırım, tüketim ve ara-malları arasındaki denge, büyük önem taşımaktadır. Bu yönü ile ele alındığında yaygın sanayileşme politikası, dengeli gelişme teorisi içinde tutarlı bir şekilde yerleştirilebilir. Söz konusu politika ve teorisinin genel stratejileri ve kullandıkları iktisadî tahlil araçları aynıdır. Diğer bir deyişle dengeli gelişme teorisinin getirdiği genel ilkeleri, yaygın sanayileşme politikası benimseyerek uygulama alanına sokmaktadır.

Bütün bu açıklamalardan sonra, yaygın sanayileşme politikasının dayandığı esasların incelenmesine geçebiliriz:

a) Yaygın sanayileşme politikası, uluslararası maliyetler ve dışsal ekonomiler

Daha önce, ihtisaslaşmaya bağlı sanayileşme politikasını inceleyen uluslararası maliyetlerin esas alındığını gördük. Buna göre, az-gelişmiş bir ekonomi, sanayileşme alanında yeni atılımlara girişirken ancak uluslararası maliyetler dolayında üretim yapabilecek alanlar yatırım yapacaktı.

Yaygın sanayileşme politikası ise bu görüşe karşı olarak, az-gelişmiş ekonominin, uluslararası maliyetlerin üzerindeki sanayi dallarında da girişimde bulunmasını savunur. Çünkü;

a₁) Başlangıçta, az-gelişmiş ekonominin kuracağı yeni endüstrilerde, üretimin birim maliyeti uluslararası maliyetlerin üzerinde olsa bile, uzun dönem içinde söz konusu endüstri gelişerek uluslararası maliyetler düzeyine inebilir. Gelişme ekonomisi bu bakımdan;

— Uzun dönem içinde üretim faktörlerinin miktar ve niteliklerinin değişebileceğini,

— Kurulacak endüstrilerin ileride fiyat strüktürünü (içeride) değiştirebileceğini kabul etmektedir.

Biz (x) malını üretecek endüstrinin, üretim maliyetleri hesaplarını yaparken bu sektörün gelişmesi ile;

— Teknik alanda ve işgücü alanında,

- Teknoloji ve teknik bilgi alanında
- Organizasyon alanında

uzun dönem içinde gelişmelerin ortaya çıkacağı ve bu durumun, ekonominin kıymet sistemi üzerinde olumlu etkiler yaratacağını göz önünde tutmamız gerekir. Az-gelişmiş ekonomilerde “marjinal değişmelerin” ekonomi üzerindeki etkisi gelişmiş ekonomilerden çok daha yüksektir. Az-gelişmiş ekonomide (% 40) artırırken, gelişmiş bir ülkede bu oran belki de (% 3) dür. Marjinal değişmelerin büyük olması, özellikler ilerideki “nisbî fiyat” yapısını değiştirme bakımından büyük önem taşır.

(a₁) başlığı altında incelemekte olduğumuz nokta, yeni kurulan bir endüstri dalının gelişme sonucu dış rekabet olanağına kavuşabileceği şeklindedir. Pek çok az gelişmiş ekonomide yeni kurulan endüstriler çoğunlukla “ithalat ikame edici” niteliktedir. Bu endüstrilerin bir kısmı zamanla gelişme göstererek ihracata dönük duruma gelir. Nitekim, Türkiye, Yugoslavya, İspanya gibi gelişmekte olan ekonomileri örnek olarak gösterebiliriz. Türkiye’de Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1933-1938) uygulanmaya başlandığı zaman kullanılan endüstrilerin tamamı ithalatı ikâme edici nitelikte idi. Dokuma sanayii daha sonra gelişme göstererek ihracata dönük bir duruma gelmiştir. Bugün (1975) sanayii ürünleri ihracatımızın (1/4) dolayındaki kısmını dokuma sanayii meydana getirmektedir. İlk kuruluş zamanındaki hesaplar uzun yıllar içinde sektörün içinde ve sektörlerarası ilişkilerde ortaya çıkacak gelişmeleri tam olarak görmemize engel olur. Bu bakımdan yeni kurulacak endüstrilerin dış rekabet olanakları göz önünde tutulacaksa, ilerideki muhtemel gelişmelerin ve bütün dolaylı etkilerin analize dahil edilmesi zorunluğudur. Aksi halde, kaynak dağılımı “statik” bir tahlil üzerine oturmuş olur.

Yugoslavya ve İspanya’nın gemi-yapım ve otomotiv sanayileri için aynı şeyleri söylemek mümkündür. Bu endüstriler ilk kurulduklarında uluslararası maliyetlerin üzerinde çalışmaktaydı. Zamanla, sektör içi ve ekonomi içi gelişmeler bu sanayi dallarına dış rekabet olanağı kazandırdı. Özellikle gemi-yapı sanayiinde İspanya ve Yugoslavya bugün belli başlı ihracatçı ülkeler arasına girmişlerdir. Bugün Ortak Pazar karşısında Türk sanayiinin durumunu da aynı açıdan değerlendirmek gerekir.

a₂) Az-gelişmiş ekonomide yeni kurulacak endüstri alanları “uzun dönem içinde uluslararası maliyetlerin üzerinde” bulunsa bile yine de kurulmaları ekonomi için yararlı olabilir. Yeni kurulacak (X) malı endüstrisi uzun dönem içinde uluslararası maliyetlerin üzerinde bulunabilir. Örneğin (X) malı uluslararası piyasada (10) dolar iken bizdeki maliyeti uzun dönem içinde (12) dolar olabilir. Bu durum söz konusu endüstrinin kurulması ile bir kaynak israfı sonucunun ortaya çıktığını göstermez. Çünkü, aradaki (2) dolarlık kaybı telafi edecek faktörler bulunabilir. (X) malını üreten endüstrinin kurulması ile az-gelişmiş ekonomide yaratılmış olan “dışsal ekonomiler” büyük önem taşır⁷. Bu dışsal ekonomiler ne olabilir? (X) malını üreten endüstri, ekonomi içinde sektörler üzerinde dolaylı geliştirici etkiler yaratır. İstihdam sorununun çözümüne yardım eder, teknolojik gelişmeyi hızlandırır.

Görülüyor ki yalın bir maliyet karşılaştırması az-gelişmiş ekonominin sanayileşme politikası açısından yanlış sonuçların doğmasına yol açar. Bu bakımdan hesaplarının şu şekilde yapılması gerekir. Yukarıdaki, örnekte dış piyasada (10) dolar olan (X) malı içerde uzun dönem içinde 12 dolara üretilebilmektedir. Arada, $12-10=2$ dolarlık aleyhte bir fark söz konusudur. Fakat söz konusu endüstrinin az gelişmiş ekonomide kurulması ile;

- Katma değer
- İstihdam
- Teknoloji v.s.

bakımlarından ortaya çıkacak dolaylı istifadeler aradaki 2 doları fazlasıyla telafi edilecek durumda ise söz konusu endüstrinin kurulmasında yarar vardır.

Bu durum ister istemez bazı sanayi dallarının dışa karşı devamlı korunmasının sonucunu doğurmaktadır. Yukarıdaki tahlillerin ışığında sanayileşme politikası bakımından vardığımız sonuç şu olabilir; Uluslararası maliyetleri kesin ölçü olarak alan bir sanayileşme politikası az-gelişmiş ekonomilerin sanayileme biçimlerini olumsuz yönde etkiler, optimal kaynak dağılımından uzaklaşılmasına yol açar.

7) Fazla bilgi için bkz.: Erol Manisalı, “Dışsal Ekonomiler ve İktisadi Gelişme, İ.Ü.İ.F., 1971.

b) Endüstrilerarası Girdi Çıktı İlişkileri

Az-gelişim ekonomilerin sanayileşme politikalarında yaygın sanayileşme görüşüne dayanak olan diğer bir husus da endüstrilerarası ilişkiler ile ilgilidir.

Sanayileşme politikasında endüstrilerarası ilişkilerin önemini anlamamız için endüstri dalları arasındaki dikey ve yatay tamamlamaları⁸ göz önünde tutmamız gerekir. Sadece ara-malı veya tüketim malı endüstrileri arasındaki tamamlamalar yatay tamamlamaları eydana getirir. Oysa, bir (X) malının ilk ham maddesi oluşumundan nisbi olarak (X) malının üretimine kadar geçen üretim süresi içinde değişik sanayi dalları faaliyet gösterir. Bunlar arasındaki tamamlama ise dikey tamamlama değildir. Örneğin demir-çelik sanayii saç demir üretiminde bulunur. Bu sektörün çıktısı girdi olarak otomotiv sanayinde kullanılır ve nihayet otomobil üretimi gerçekleştirilmiş olur. Burada demir-çelik sanayii ile otomotiv sanayi arasında dikey tamamlama vardır. Sanayide dikey tamamlama tanımı bu kadar dar değildir. Kumaş imal eden dokuma sanayi ile dokuma tezgâhı imal eden makine sanayii arasında dikey tamamlama söz konusudur. Birinci örnekte ara-malı sanayii (demir-çelik) ile dayanıklı tüketim malı sanayi (otomobil) arasında girdi çıktı ilişkisi söz konusu olduğu halde ikinci örnekte bir yatırım malı sanayii (dokuma tezgâhı) ile tüketim malı sanayii (dokuma) arasındaki ilişkiyi görüyoruz. Şu halde imalat sanayini meydana getiren ara-malı, tüketim malı ve yatırım malı sanayileri arasındaki girdi çıktı ilişkilerine bağlı olarak dikey tamamlamalar söz konusudur. Daha önce girdi-çıkıtı ilişkilerinin imalat sanayiini dengeli gelişmesi açısından ne büyük bir önem taşıdığını gördük. Eğer az-gelişmiş ekonominin sanayileşme politikasında söz konusu girdi-çıkıtı ilişkileri (dikey tamamlamalar) göz önünde tutulmaz ise, imalat sanayiinin yapısında büyük dengesizlikler ortaya çıkar⁹. Örneğin, sadece tüketim mallarına ağırlık veren sanayileşme politikası;

— Katma değer

— İstihdam

8) Dikey tamamlama Vertical integration, yatay tamamlama ise horizontal integration anlamında kullanılmaktadır.

9) H. B. Chenery - C. Clark, a.g.e.

- Teknolojik gelişme
- Dışa bağıllık
- Dış ticaret (döviz kaybı)

açılardan olumsuz etkilerin ortaya çıkmasına yol açar. Bu olumsuz etkilerin asgarî düzeyde tutulması için imalât sanayiinin alt kesimleri arasında girdi-çıkıtı ilişkilerin göz önünde tutulması (dikey tamamlama) ne bu yönde aramalı yatırım malı ve tüketim malı endüstrilerinin birbirlerini tamamlar nitelikte geliştirmesi zorunluğudur. Tüketim malı endüstrileri dengesiz bir biçimde geliştikleri zaman kesim gereği gibi yararlı olmamakta katma değer düşük kalmaktadır,

— Makineler ithal edildiği için ekonominin teknolojik gelişmesine katkısı yoktur.

— Dokuma tezgâhı ithalâtı dolayısıyla hem büyük döviz kaybolmakta hem de sanayiinin dışa bağıllığı artmaktadır.

Bu bakımdan az-gelişmiş ekonomiler yaygın sanayileşmeyi öneren politika imalat sanayilerinin alt kesimleri arasındaki girdi-çıkıtı ilişkileri göz önünde tutarak bu ilişkilerin sağlamlığı dengeli sanayileşme stratejisini destekleyen bir görüş olarak ele alır. Aslında burada (b) başlığı altında incelediğimiz endüstriler arası girdi-çıkıtı ilişkilerinin sağladığı istifadelerle (a) başlığı altında gördüğümüz “dışsal ekonomiler” arasında yakın bağ vardır.

c) Yaygın Sanayileşme Politikası ve Teknolojik Çelişme

Az-gelişmiş ekonomilerde yaygın sanayileşme politikasının uygulanması ekonominin ihtiyacı olan teknolojik gelişme bakımından büyük önem taşır. Karma ekonomi düzeni içindeki az-gelişmiş ekonomilerde genel görünüm şu şekildedir; eğer piyasa kaynak dağılımı kararlarında daha büyük bir role sahipse düşük sabit sermaye yatırımları ile gerçekleştirilen montaj veya yarı montaj niteliğindeki dayanıklı tüketim malı sanayileri büyük bir hızla gelişmektedir. İmalat sanayiindek bu dengesizlik gerek teknolojik olarak, gerekse ana girdiler bakımından dış ekonomilere bağıllık durumunu yaratmaktadır.

Patent ve Royalty anlaşmaları yanında üretimin gerçekleştirilmesi için gerekli olan temel girdilerin (tezgâh, motor, dişli gibi)

gelişmiş sanayii ülkelerinden ithal edilmekte az-gelişmiş ekonomide teknolojik gelişmeyi önlemektedir¹⁰.

Az-gelişmişlikten kurtulmak bir bakıma ekonomide teknolojik seviyesinin yükseltilmesi demektir. İmalat sanayiindeki dengesizlik dolayısıyla ortaya çıkan katı dış bağıllık teknolojik gelişmenin uzun dönem içinde de sağlanmasına yol açar. Yaygın sanayileşme politikası teknolojik gelişme açısından da olumlu sonuçlar doğuracak niteliktedir. Bu politika imalat sanayiinin dengeli bir biçimde gelişmesine olanak yaratarak tüketim malı sanayileri ile birlikte aramalı ve yatırım malı sanayilerinin de geliştirilmesini sağlar. Böyle bir gelişme ise az-gelişmiş ekonominin teknolojik seviyesini yükselterek sanayii toplumu durumuna dönüşümü hızlandırır.

Türk imalat sanayiinde görülen dengesizlik ve dolayısıyla teknolojide katı dış bağıllık III.B.Y.K.P. hedefleri ile azaltılmaya çalışılmaktadır. III.B.Y.K.P. özellikle yatırım malı endüstrilerinde çok hızlı gelişme hedefleri tespit etmiştir. İspanya, Yugoslavya gibi sanayileşme rayına oturmuş Akdeniz ülkeleri Türkiye'nin bugün dönmeye çalıştığı köşeyi 1960'larda geçmiş bulunuyorlar.

10) **Grahan Jones**, "The Role of Science and Technology in Developing Countries", Oxford University Press, 1971.